

Dialektika cíle a prostředku ve válce

Dialektika cíle a prostředku představuje jeden z dominujících charakteristických rysů veškeré cílevědomé praktické činnosti člověka a sociálních kolektivů.

Neodmyslitelným a určujícím rysem veškeré praktické činnosti člověka je její cílevědomost, implikující v sobě určité poznání, rozhodování, vytyčení cíle či záměru, volbu prostředků a převtělení ideálního projektu v materiální skutečnost.

Válečný zápas jako specifický případ sociálně politické praktické aktivity představuje rovněž činnost, která se přes všechny prvky živelnosti, nepředvídatelnosti, neorganizovanosti vyznačuje neoddiskutovatelnou převahou, cílevědomostí, plánovitostí a koordinovaností nad živelností.

Z marxisticko-leninského hlediska, že každá válka je pokračování politiky jinými (totiž násilnými) prostředky, vyplývají závažné důsledky jak pro stanovení politických a vojenských cílů války, vojenskou strategii, operační umění i taktiku, stejně tak i pro volbu a použití prostředků válečného zápasu.

Vedle zásadních politických cílů války, jako jsou např. podmanění a zotročení druhých států a národů, odstranění pokrokových společenských zřízení — jak je tomu např. u sociálně nespravedlivých válek, uhájení nebo znovuzískání národní a sociální svobody a státní nezávislosti, vymanění se ze sociálního útisku a nadvlády zotročovateli — jak je tomu v případech sociálně spravedlivých válek,

můžeme mezi cíli války identifikovat i ekonomické cíle války, jakými jsou u agresivních válek uchvacení teritorií s přírodním bohatstvím, získání zdrojů laciné pracovní síly, trhů apod. stejně tak jako cíl zabránit prosazení výše uvedených ekonomických cílů ve válkách spravedlivých, osvobozenecských.

Nemůžeme opomenout ani cíle války ve sféře ideologické, jimiž může být např. podlomení morálně politického potenciálu protivníka a tím i paralyzování a ochromení jeho vůle klást ozbrojený odpor.

K uskutečnění zásadních politických, ekonomických a ideologických cílů války, v jednotě s nimi, existují i vojenské cíle, podřízené cílům politickým a ekonomickým, napomáhající k jejich uskutečnění.

Zásadním celospolečenským politickým cílům války, které vycházejí z vojenské doktríny států či koalice, jsou podřízeny vojenskopolitické cíle jednotlivých vojenských sražení, operací a bojů.

Vojenské cíle realizované válkou můžeme dělit z hlediska jejich významu a závažnosti na cíle strategického charakteru, cíle operačního a taktického významu.

Ve vojenských řádech nacházíme především taktické, operační cíle bojů a operací obecné povahy a za druhé cíle diferencované a specifikované pro jednotlivé druhy bojové činnosti, jako je např. útok, obrana, střetný boj apod.

Za obecné vojenské cíle bojové činnosti zpravidla považujeme: zničení ne-

prátelských sil a prostředků, popřípadě způsobení ztrát na živé síle a bojové technice, získání palebné převahy, obsazení území, udržení dosažených prostorů, ochranu vlastních sil a prostředků — tj. zničit nepřítele a zvítězit nad ním.

Specifikované vojenské cíle bojové činnosti, např. obranného boje zpravidla formujeme ve smyslu: odrazit útok nepřítele, způsobit mu ztráty, udržet důležité prostory, vytvořit podmínky pro přechod do útoku, získat čas, ušetřit vlastní síly a prostředky apod.

Dostí převládá názor, že cílem války je zničit protivníka, jeho ekonomický potenciál — průmysl, zemědělství, infrastrukturu apod.

Nesporně v každé válce dochází k ničení.

Ničení živé síly a materiálních hodnot není prvotním smyslem, účelem použití války a jejích nástrojů. To je odvozený, průvodní, i když nikterak nezabíhající proces.

Nezanedbatelný význam má ve válce i rozlišování a náležité ohodnocování blízkých a vzdálenějších cílů, vzhledem k tomu, že válka jako sociální proces v sobě zahrnuje určitou posloupnost cílů, z nich každý realizovaný, dosažený postupný cíl se stává prostředkem, předpokladem a podmínkou cílů dalších, následujících, vzdálenějších až po cíle konečné.

V bojové činnosti vystupují v úloze dílčích, postupných cílů např. bližší úkol, následující úkol, směr dalšího úderu, úkol dne atp.

Při rozhodování a řízení ozbrojeného zápasu je nezbytné, aby řídicí subjekt náležitě diferencoval a určil charakter plánovaných cílů.

Praktický význam má stanovení i určitě hierarchie válečných cílů a orientace řídicích subjektů v této hierarchii cílů. Bohatě členěná třídní, nacionální a státní strukturovanost současného světa konstituuje i další diferenciaci válečných cílů na cíle národní a internacionální, státní a koaliční. Přitom cíle internacionální a koaliční nejsou mechanickou sumarizací parciálních cílů národního a státního charakteru, ale novou vyšší kvalitou válečných cílů.

Celkové vojenskopolitické a vojenskostrategické cíle války, stejně jako cíle dílčí, mají charakter projektu, předsevzetí, možností atp. Tím vším cíle války spadají do oblasti ideální a odlišují se od objektivní reality, od konkrétních reálně existujících věcí, jevů a procesů.

Cíl sledovaný rozhodnutím velitele po jeho dosažení zaniká ve výsledku

činnosti účastníků válečného zápasu, je zpředmětněním, materializací, objektivizací subjektivních předsevzetí, záměrů, plánů, ale i fyzických, intelektuálních, volních, morálních aj. bytostných sil subjektů války.

V jistém smyslu každá změna, která nastala ve vývoji bojové situace, každá událost, k níž došlo na bojišti, představuje realizované cíle té či oné bojující strany.

Materializované cíle v sobě zdaleka nemusí zahrnovat jenom to čeho jsme chtěli svou praktickou aktivitou dosáhnout, to o čem jsme záměrně usilovali, ale i to co se v našich záměrech a cílech nenacházelo, o čem nám programově nešlo, dokonce i o to, čeho jsme se snažili vyvarovat.

Částečný, popřípadě totální nezdár, neúspěch, porážka v ozbrojeném zápasu jsou více než výmluvným svědectvím toho, že našim cílem v žádném případě není jen to, čeho jsme chtěli dosáhnout, ale i to, co přesahuje naše předsevzetí a záměry, nebo je s nimi i dokonce v naprostém protikladu.

Paradox mezi sledovanými cíli a dosaženými výsledky lidské činnosti, který je podmíněn společenskými vztahy, nazýváme kontrafinalitou v dějinách.

Kontrafinalita je produktem střetu, vzájemného zkřížení protikladných potřeby, zájmů, cílů. To o čem v dějinách usiluje jeden dějinný subjekt, může mařit jiný dějinný subjekt a výsledek bývá zpravidla jiný, než o který oba usilovali.

Vzhledem k tomu, že v určitých mimořádně závažných praktických činnostech, a mezi takové např. patří i praktická aktivita ozbrojeného zápasu, může docházet k omylům, chybám a negativním důsledkům tragického charakteru, nezbyvá než počítat a preventivně čelit případům, v nichž platíme nepřiměřeně vysokou daň za nedostatečný stupeň poznání, chybá rozhodnutí, neadekvátní volbu metod a prostředků i chyby vzniklé při realizaci našich předsevzetí a cílů.

Povrchní zjednodušené pojetí cíle vyvolává i zjednodušenou představu, v níž konkrétní cíl bojové činnosti vystupuje jako jediný, soběstačný, výlučný, nepodmíněný.

Pozornější analýza projektovaného významnějšího cíle nám ukáže, že první pohled málo zřetelnou skutečnost, že dosažení předsevzatého cíle v konkrétní bojové situaci představuje určité kauzální zřetězení cílů; že k cílům zásadnější povahy a časově i prostorově vzdálenějším

ším vede jediná cesta — přes naplnění, realizaci, dosažení dílčích cílů, časově a prostorově bezprostřednějších.

Při hodnocení dosaženého cíle je nezbytné zachovat střídmost, smysl pro

realitu, kritičnost a sebekritičnost, vysokou obezřetnost. Není nic snazšího než se nechat ukolébat dosaženým úspěchem, opájet se planým optimismem a propadat domyšlivosti a veličáskství.

* * *

Společenská praxe ve své totalitě i každá její parciální konkrétní praktická aktivita zpravidla předpokládá existenci a použití adekvátních nástrojů či prostředků k dosahování a realizování předsevzatých cílů.

Sociální pokrok vedl nejen ke zmnožování prostředků, ale i k jejich nepřetržitému kvantitativnímu i kvalitativnímu zdokonalování, ke zvyšování jejich účinnosti a stále rozmanitější diferenciaci a specializaci.

Třídně antagonistické společenské poměry vyvolaly v životě vznik zvláštních, ozbrojených, od společnosti oddělených oddílů lidí, jejichž posláním bylo kompenzovat početní slabost vykořisťovatelů, chránit, upevňovat a zmnožovat ekonomické, politické a duchovní panství parazitující menšiny společnosti.

Zbraně, původně součást výrobních nástrojů člověka ke zvyšování jeho síly v boji s přírodou, zrodem třídní společnosti stávají se nástroji sociálního násilí. Objektem jejich působení není již primárně příroda, ale příroda polidštěná, humanizovaná, člověk, sociální kolektiv.

Prostředkem v nejobecnějším a nejširším slova smyslu rozumíme vše, čím subjekt působí na objekt své činnosti.

Mezi prostředky nepatří zdaleka jen prostředky předmětné, materiální povahy, ale i celá řada prostředků ideálního, duchovního, nemateriálního charakteru.

V tomto smyslu mezi prostředky zahrnujeme i jednající jedince, sociální kolektivy, znalosti, dovednosti, schopnosti, zkušenosti, morálně politické kvality, volní vlastnosti, iniciativu, nadšení, uvědomělost — tj. bytostné síly osobnosti; společenské instituce; organizační formy; metody a způsoby činnosti; vědecké poznatky; poznávací, vzdělávací, výchovnou, uvědomovací, řídicí, organizační, kontrolní a jinou činnost.

Po obecném určení obsahu kategorie prostředek, pokusme se vymezit, co rozumíme pod pojmem prostředek ve válce.

Přístup k odpovědi na tuto otázku nám dává především samotné pojetí války.

Válku můžeme chápat v tzv. užším slova smyslu jako ozbrojený zápas, v němž jsou násilnou formou řešeny sociální antagonismy. Kromě toho válka v širším slova smyslu jejev celospolečenský.

Ať již chápeme válku v užším nebo širším pojetí, vystupují ve válce jednak určité věcné, předmětné prostředky, jednak lidé.

Pokud jde o věcné, předmětné, technické prostředky válečného zápasu dělíme je na technické prostředky k neválečné a válečné činnosti, které slouží potřebám války zprostředkovaně, nebo bezprostředně.

Technické prostředky, které se podílejí přímo na ozbrojeném násilí, můžeme dělit na bojové prostředky (zbraně a zbraňové systémy) a na zabezpečovací prostředky.

Lidský faktor vystupuje ve válce v podstatě ve dvoji, přesněji ve dvojediné sociální úloze.

Lidé — jednotliví vojáci, jednotky, velitelé, štáby atd. používají, obsluhují vojenskou techniku jako prostředek k dosahování politických cílů války. Současně však se i oni stávají jedním z významných prostředků, jehož prostřednictvím politické a vojenské vedení realizuje cíle válečného zápasu.

Podrobnější analýzou lidského faktoru jako prostředku války dospějeme ke zjištění, že v úloze prostředků válečného zápasu vystupují jak fyzické, tak zejména duchovní — intelektuální volní a citové složky lidské psychiky; zahrnujeme sem i schopnosti, vlohy, talent a nadání osobnosti; kulturní a technickou úroveň, cvičenost, morálně politický stav, kázeň; organizovanost i organizační strukturu armády; řízení a velení; technologii či metody a způsoby vedení ozbrojeného zápasu aj.

Ve vojenskoodborné terminologii bývá často kategorie prostředek válečného zápasu zastupována pojmy: síly a prostředky, posilové a podpůrné prostředky, bojové prostředky, prostředky dopravy aj.

Bylo by však chybou zúžit prostředky války jen na tato určení.

Mezi prostředky válečného zápasu nutně musíme zahrnout také skutečnosti, o nichž se v bojovém řádu sice výslovně jako o prostředcích nehovoří, ale v úloze prostředků vystupují, jako např. úroveň politické, všeobecně kulturní, vojenskoodborné, vojenskotechnické aj. připravenosti příslušníků ozbrojených sil, dále i takových jevů, které provázejí bojovou čin-

nost, jako je součinnost, manévr silami a prostředky, bdělost, bojová pohotovost, moment překvapení, iniciativa, aktivita, bojové uskupení, maskování, velení aj.

Zatím jsem se zabýval vymezením prostředků války pojaté v užším slova smyslu.

Válka, jak jsem již uvedl, není redukovatelná jen na ozbrojený zápas, není jen střetem a měřením sil bojujících armád.

Válka je střetnutím a konfrontací nejen vojenských potenciálů států či koalice, ale i potenciálů ekonomických, vědeckotechnických a morálně politických.

Překročíme-li úzce vojenské pojetí války a pojmem-li válku jako určitou celospolečenskou situaci, nutně se nám prostředky války v podstatně míře rozšíří.

V takovém případě musíme mezi prostředky války zahrnout i takové, jako je ekonomický potenciál, vědeckotechnický potenciál, morálně politický potenciál země.

Všechny tyto potenciály jsou angažovány ve válce, rozhodujícím způsobem ovlivňují průběh a výsledky války a jsou rozhodujícími prostředky v rukou politického a státního vedení v případě války.

Třídní rozdělení světa do dvou hlavních společenských systémů vyvolává v život integrování potenciálů, které ovlivňují průběh a výsledky války v rámci určitých vojenskopolitických koalic.

Mezi jednotlivými prvky struktury prostředků válečného zápasu existuje vzájemná závislost, podmiňování a ovlivňování.

Přitom nesmíme opomenout skutečnost, že určitý prostředek je prostředkem jen v přesně vymezeném vztahu, zatímco za jeho hranicemi jím být přestává. V tom spočívá určitá relativnost prostředků a cílů a z ní vyplývající přeměna prostředku v cíl a cíle v prostředek. To co je cílem činnosti se v procesu realizace stává prostředkem k dosahování nových, dalších cílů.

Ani v podmínkách vysokého stupně nasycení institucí předurčených k aplikaci sociálního násilí technickými prostředky se sociální násilí nestává nějakým výlučně technickým procesem ničení, destrukce, konfliktu a zápasem robotů; sociální zápas spolu nevedou automatizované zbraňové systémy protivníků, ale naopak ozbrojený zápas probíhává spolu navzájem sociálně antagonističtí jedinci, sociální skupiny, třídy, národy, státy popřípadě i koalice států s vyspělou technikou.

Prostředky válečného zápasu samy o sobě, bez člověka, představují mrtvou, neživou přírodu, být v ní jsou objektivní

zovány a zpředměněny lidské bytostné síly.

Vítězství nad protivníkem v ozbrojeném zápase se nedosahuje výlučně ani prvořadě jen množstvím a kvalitou předmětných prostředků násilí, ale v jednotě s tím především celkovou politickou, odbornou, technickou, morální, tj. kulturní úrovní subjektů válečného zápasu.

Žádný prostředek války nepůsobí sám o sobě. Pokud plní sociální funkce sledující vytyčené cíle, děje se tak z podnětu člověka pod jeho usměrňujícím, řídicím působením, za jeho aktivní spoluúčasti.

Ve válce, která představuje společenský proces hierarchicky a tudíž odshora dolů zprostředkované řízení, využívají např. orgány velení, vojenské prostředky nepřímě, prostřednictvím jejich obsluhovatelů.

Prostředky války vždy představovaly nástroje výrazně sociálně politické povahy, nacházející se v rukou historicky konkrétních tříd, sdílejí s nimi všechny peripetie jejich vývoje a třídních zápasů, vítězství i porážky, vzestup i pád.

Dispoziční právo nad nimi nemůže být svěřeno komukoli, ale především představitelům politické moci určitých společenských tříd.

Rozhodnutí o použití prostředků vedení války je prováděné politickou a teprve odvozeně, sekundárně vojenskou záležitostí.

Ani v tak vyhraněné třídní konfliktní interakci, jakou představuje válečný zápas, neospravedlňujeme použití jakýchkoli prostředků násilné aktivity. Stačí v této souvislosti připomenout energické úsilí Sovětského svazu a dalších socialistických zemí o zákaz použití jaderných, bakteriologických a chemických zbraní, zamezení jejich dalšího vývoje, modernizace a inovace a jejich vyloučení z výzbroje armád.

Jednání XXIV. sjezdu KSSS schválilo rozsáhlý program politiky aktivní obrany míru a upevňování mezinárodní bezpečnosti, v němž jsou mj. zahrnuty požadavky: likvidace válečných ohnisek; upuštění od použití síly a od hrozby jejího použití při řešení sporných otázek; zajištění kolektivní bezpečnosti v Evropě; uzavření smluv, které by zakázaly použití jaderných zbraní; odzbrojení všech států, které mají jaderné zbraně; zastavení všech druhů horečného zbrojení; omezení ozbrojených sil a výzbroje v oblastech, kde je nebezpečí vojenské konfrontace; omezení vojenských výdajů velkých států atp.

Ve stejném duchu znějí i závěry XXV. sjezdu KSSS, které navazují a dále rozvíjejí program boje za mír, svobodu

a nezávislost národů. Požadují mj.: zastavení rostoucího horečného zbrojení; přikročení k omezení nahromaděných zásob zbraní a k odzbrojení — zejména omezení a snížení stavů strategických zbraní; zákaz vytvářet nové druhy a systémy zbraní hromadného ničení; zákaz působit k vojenským a jiným nepřátelským cílům na životní prostředí; svolání světové konference o odzbrojení, uzavření celosvětové smlouvy o nepoužití síly v mezinárodních vztazích atp.

Existuje dosti rozšířený názor, že prostředky vedení války — armád, zbraní a ostatní bojové prostředky — jsou veskrze antihumánní, nelidské, barbarské, člověka nedůstojné.

Toto abstraktní, nediferencované odsouzení a zavrhování prostředků vedení ozbrojeného zápasu je v nejednom ohledu mylné a ve svých sociálně politických důsledcích může být i škodlivé.

Prostředky vedení válek nejsou samy o sobě humánní ani antihumánní, ani lidské ani barbarské, ale takovými se mohou stát a stávají se jedině v rukou zcela určitých sociálních sil — tříd, národů, států, koalic, které jich využívají k prosazování svých politických záměrů, programů a cílů, vtiskují jim určitý sociální smysl a výkon konkrétních sociálních funkcí.

Teprve na základě analýzy a posouzení toho, v čí rukou se prostředky války nacházejí, jaké sociální funkce a úkoly plní, zda progresivní či reakční, můžeme vynést závěr o jejich humánnosti či antihumánnosti, a zaujmout k nim i odpovídající praktický politický postoj.

Dosavadní dějiny vývoje třídně antagonističských společenskoekonomických

formací v dostatečné míře prokázaly, že za určitých historických podmínek nezbytně progresivním, revolučním společenským silám použít těchto velmi autoritativních prostředků ke zlomení odporu reakčních tříd a k prosazení sociálního pokroku a historicky vyššího stupně humanismu.

Z podstaty socialistického zřízení nevyvěrají příčiny vzniku válek. Socialistické státy mohou vést válku jen jako prostředek sebezábrany, jako odpověď na imperialistickou agresi namířenou proti socialistickému společenskému systému.

V těch případech, kdy socialistické země používají válku v úloze jednoho z krajních, mezních výjimečných prostředků politiky, závisí použití tohoto prostředku na řadě podmínek. Akceptují použití války jen tehdy, je-li nevyhnutelnou podmínkou realizace sociálního pokroku; slouží-li jako prostředek boje proti reakčním, kontrarevolučním, sociálně nespravedlivým válkám; směřuje-li a napomáhá-li jejich aktuální použití historické perspektivě k omezení a vyloučení válek ze života společnosti; je-li použita zdrženlivě, omezeně, s krajním sebezapřením, přiměřeným a úměrným nasazením prostředků sociálního násilí.

Negace prostředků války a vytlačení války jako prostředku politiky za hranice sociální reality mohou uskutečnit sociální instituce, ne ovšem kterékoliv třídy, ale třída, která má objektivní zájem na zrušení všech tříd, na vytvoření beztržní společnosti, bez státu, bez politiky, bez nadvlády člověka nad člověkem, bez násilí člověka nad člověkem. Takovouto třídu představuje v dějinách poprvé a také naposled dělnická třída.